

Тема 1. Предмет психології

1. Предмет психології та її завдання
2. Рефлекторна природа психіки
3. Психіка і свідомість
4. Основні галузі психологічних знань
5. Зв'язок психології з іншими науками
6. Основні напрями в сучасній психології

Психологія — одна з наук про людину. Об'єктом її вивчення є найскладніша сфера життєдіяльності людини — психіка. Складність психіки як явища зумовлена тим, що вона є вищим продуктом біологічного та суспільного розвитку живих істот. Складним є і функціональний бік психіки. Вона є засобом орієнтування організму в навколишньому світі й регулятором поведінки в динамічних умовах середовища. Психічна активність людини спрямовується на різні об'єкти. Задовольняючи свої матеріальні (органічні) та духовні потреби як необхідну умову життя, людина шукає й одержує з навколишнього природного та соціального середовища необхідні для цього джерела, здобуває знання, планує свої дії, визначає засоби й шляхи їх здійснення, напружує свої сили, щоб досягти поставленої мети, переживає успіхи та невдачі. Усе це становить психічну діяльність людини, яку вивчає наука психологія.

Предметом психології є закономірності розвитку і проявів психічних явищ та їх механізми.

Термін “психологія” походить від грецьк. *psyche'* — душа і *lo'gos* — слово, вчення, що означає “наука про душу”. Психічне життя людини складне й має багато форм виявлення. Психічні явища — це своєрідні суб'єктивні переживання, суб'єктивні образи відображуваних у свідомості явищ реальної дійсності, це внутрішній світ людини в усій його повноті й різноманітності. Психічне життя людини охоплює її пізнавальну діяльність — відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уяву, емоційно-вольову — різноманітні почуття, переживання, а також прояви волі — вольові якості. Важливим аспектом психічного життя є спонуки до активності — потреби, інтереси, переконання, ідеали тощо.

Особливу групу психічних явищ становлять індивідуально-психологічні властивості особистості — здібності, темперамент, характер та її психічні стани — піднесеність, пригніченість, схвильованість, байдужість та ін.

Як форма відображення дійсності високоорганізованою матерією — нервовою системою, мозком — психіка характеризується низкою особливостей.

По-перше, психічне відображення має активний характер, пов'язане з пошуком та добором способів дій, що відповідають умовам середовища.

По-друге, психічне відображення має випереджальний характер, забезпечує функцію передбачення в діяльності та поведінці.

По-третє, кожний психічний акт є результатом дії об'єктивного через суб'єктивне, через людську індивідуальність, що накладає відбиток своєрідності на її психічне життя.

По-четверте, у процесі активної діяльності психіка постійно вдосконалюється й розвивається.

Знання психіки, природи психічних явищ та їх закономірностей має винятково важливе значення в житті та діяльності людини для керування психічним розвитком і діяльністю особистості.

Рефлекторна природа психіки. Відображувальна діяльність людини засадово зумовлена рефлекторною діяльністю мозку. Фундатором вчення про рефлекторну природу психіки є видатний російський фізіолог І. Сеченов (1829–1905). У своїх працях він зазначав, що джерелом психічних актів як відображувальної діяльності є зовнішні подразники, що діють на організм. Ця діяльність виникає у процесі взаємодії індивіда з оточенням, що здійснюється завдяки рефлекторній діяльності мозку. У своїй відомій праці “Рефлекси головного мозку” (1863) І. Сеченов писав, що “всі акти свідомого і несвідомого життя за способом походження є рефлекси”, що без зовнішнього чуттєвого подразнення психічна діяльність неможлива.

Вчення І. Сеченова про рефлекторну природу психіки розвинув І. Павлов (1849–1936) у своєму вченні про вищу нервову діяльність. Теорія рефлекторної діяльності спирається на три основні принципи наукового дослідження:

- детермінізму, тобто поштовху, причини будь-якої дії, її ефекту;
- аналізу та синтезу, тобто розкладання цілого на частини і потім складання нового цілого з елементів;
- структурності та пристосування динаміки до структури.

Засадовим стосовно вчення І. Павлова про вищу нервову діяльність є матеріалістичне розуміння єдності організму та середовища. В організмі “все із зовнішнього світу”, — зазначає І. Павлов. Зв'язок організму з його середовищем здійснює нервова система. Вона є системою відносин, зв'язків. Поведінка організму визначається тими умовами, середовищем, у якому живе й діє жива істота.

У своїх дослідженнях І. Павлов довів, що великі півкулі головного мозку відіграють провідну роль у життєдіяльності всього організму. Кора великих півкуль головного мозку, забезпечуючи потреби організму, разом з найближчими до кори підкорковими нервовими центрами здійснює складну аналітико-синтетичну діяльність. У ній утворюються найскладніші тимчасові нервові зв'язки, за допомогою яких регулюються відносини між організмом та зовнішнім середовищем, а також діяльність самого організму. Цю діяльність

великих півкуль головного мозку І. Павлов і називає вищою нервовою діяльністю.

Поведінка живого організму є певною системою реакцій або рефлексів на подразники зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Рефлекс — це реакція організму на подразнення, яка здійснюється за допомогою нервової системи. Рефлекторна діяльність — основна форма діяльності нервової системи.

Розрізняють два види рефлексів: безумовні, з якими тварина народжується, та умовні, які виробляються у неї в процесі життя.

Безумовні рефлекси виробилися, закріпилися у процесі тривалого періоду біологічного розвитку живих істот. Вони потрібні тварині з перших днів її життя для забезпечення свого існування. Безумовні рефлекси забезпечують організмові пошук поживи, уникнення шкідливих впливів тощо.

Безумовні рефлекси спричинені безумовними подразненнями, тобто такими, які, діючи на відповідні рецептори — смаковий, дотиковий та інші, викликають відповідні реакції організму. Безумовні рефлекси не зникають і весь час діють при нормальному стані організму. Складна система безумовних рефлексів становить діяльність, яку називають інстинктивною.

Безумовні рефлекси не можуть задовольнити потреб вищих організмів, що живуть у складних умовах. Вони могли б забезпечити потреби організму лише при абсолютній постійності зовнішнього середовища. Але оскільки зовнішнє середовище повсякчас змінюється, то пристосування до нього за допомогою одних лише безумовних рефлексів неможливе. Необхідно доповнити їх тимчасовими зв'язками, які утворюються у тварин та людини у процесі життя.

Основним принципом роботи великих півкуль головного мозку, як довів І. Павлов, є утворення тимчасових нервових зв'язків, або умовних рефлексів. Виконуючи дослідження, він помітив, що за певних умов у тварин виникають рефлекси і за відсутності безумовних подразників (наприклад, іноді слина у собаки починає виділятися при появі людини, яка його годує, хоча в цей момент їжі собаці не дають). Рефлекси в цьому разі виникають під впливом подразників, які І. Павлов назвав умовними. Він показав, що коли на тварину одночасно діють два подразники: один — безумовний, наприклад їжа, і другий — умовний, який сам по собі не викликає рефлексу, наприклад дзвінок, то у головному мозку виникають два збудження — від їжі і від дзвінка. Через те що вони діють одночасно, між збудженими нервовими центрами утворюється замикання, тобто встановлюється нервовий зв'язок. Унаслідок цього зв'язку умовний подразник починає викликати рефлекторну реакцію, як і безумовний.

Зі зміною умов життя змінюються рефлекси. Вони зникають, тобто гальмуються, якщо умовний подразник не підкріплювати безумовним, і поновлюються, якщо умовний подразник знову підкріпити безумовним.

Умовно-рефлекторна діяльність людини — надзвичайно складна, різноманітна й тонка система зв'язків. Нові нервові зв'язки утворюються на ґрунті не лише безумовних, а й існуючих, раніше утворених умовних зв'язків, які набрали відповідної сили та стійкості. Необхідними умовами утворення умовних рефлексів є оптимальна сила подразника, активність кори великих півкуль головного мозку та підкріплення умовних подразників безумовними. У навчанні такими підкріпленнями є інтерес до знань, допитливість, здивування новизною явищ.

Основними процесами нервової діяльності є збудження та гальмування.

На кору великих півкуль головного мозку одночасно діє багато різних подразників, але на велику кількість подразників організм не реагує, оскільки збудження, викликані ними, гальмуються.

Гальмування відбувається одночасно зі збудженням. Завдяки гальмуванню цілої низки ділянок кори збудження скеровується в якомусь одному напрямку й зосереджується в певній ділянці кори.

За певних умов збудження та гальмування поширюються, іррадіюють по корі великих півкуль, викликаючи збудження або гальмування інших ділянок кори, чи знову зосереджуються, концентруються в пункті свого виникнення.

Завдяки іррадіації збудження у свідомості виникають різні асоціації — образи, думки, почуття, які або посилюють, або гальмують виконувану діяльність.

У разі концентрації збудження у певній ділянці кори інші її ділянки в цей час гальмуються. Поширення чи зосередження збудження та гальмування здійснюється за законом іррадіації й концентрації нервових процесів.

Збудження та гальмування взаємодіють. Збудження в певних ділянках кори великих півкуль головного мозку викликає гальмування в інших ділянках і навпаки: гальмування в одних ділянках кори викликає збудження в інших. Таке явище відбувається за законом взаємної індукції збудження та гальмування.

Розрізняють індукцію позитивну і негативну. При позитивній індукції гальмування в певній ділянці кори викликає збудження в інших її ділянках. У цьому разі діяльність організму відбувається в напрямі збудження, посилюється увага до змісту діяльності. При негативній індукції збудження в якійсь ділянці кори викликає гальмування в тих її ділянках, які були до цього діяльними. Негативна індукція спостерігається при відхиленні від основної діяльності й зосередженні на випадкових подразненнях, які гальмують збудження від основного подразнення, тобто відвертається увага від виконуваної діяльності.

Гальмування нервових процесів буває безумовне, або зовнішнє, і умовне, або внутрішнє. Зовнішнє гальмування настає внаслідок дії сильного стороннього подразника. Вироблений умовний рефлекс, наприклад виділення

собакою слини на засвічування електричної лампочки, припиняється, якщо почне діяти сильний звук.

Зовнішнє гальмування є проявом дії негативної індукції. Воно виявляється ще й у вигляді позамежового гальмування, яке виникає тоді, коли сила збудження перевищує можливості працездатності нервової клітини. У цьому разі сила подразника не тільки не викликає посилення реакції, а навпаки, реакція зменшується або зовсім гальмується.

Гальмівні процеси, що виникають у клітині через її перенапруження, оберігають її від руйнування. Тому таке гальмування називають ще захисним.

Внутрішнє гальмування так само зумовлюється зовнішніми обставинами. Одним із проявів умовного, або внутрішнього, гальмування є послаблення тимчасових зв'язків. Воно настає тоді, коли умовний подразник (наприклад, світло), на який вироблено умовний рефлекс, час від часу не підкріплюється безумовним подразником (наприклад, їжею). Утворений зв'язок у цьому разі гальмується, і рефлекс згасає. Якщо умовний подразник знову підкріпити безумовним, то загальмований тимчасовий нервовий зв'язок легко поновлюється, і умовний подразник знову викликає умовний рефлекс. Гальмування тимчасових нервових зв'язків спричинює забування.

Важливим проявом внутрішнього гальмування є диференційне. Якщо з умовних подразників, на які виробився умовний рефлекс, підкріплювати безумовним подразником лише деякі, то умовний рефлекс виникає на ті умовні подразники, які підкріплювалися безумовним. А збудження від інших подразників, що не підкріплюються, гальмуються, і умовний рефлекс на них не виявляється. Так, якщо вироблено умовний рефлекс на звук, але підкріплюється звук лише певної висоти чи інтенсивності, то й умовний рефлекс далі виникатиме лише на звук тієї висоти чи інтенсивності, яка підкріплювалася.

Відбувається диференціювання подразнень. Організм точно відрізняє дійові, тобто підкріплювані подразники, від недійових, що не підкріплюються безумовним подразником. Дослідженнями встановлено, що собака, наприклад, може диференціювати звукові подразники з точністю до 1/8 тону. Диференційне гальмування сприяє уточненню та розрізненню виправданих життєвими подразників від невиправданих. Це яскраво виявляється в навчально-виховній діяльності. Розрізнення, уточнення та засвоєння знань або актів поведінки ефективні тоді, коли істотні властивості в них тими чи іншими засобами підкріплюються, а неістотні — гальмуються.

Поряд із замикальною функцією великі півкулі головного мозку виконують також аналітико-синтетичні.

Взаємодіючи із середовищем, організм відповідає не на всі подразнення, що надходять до мозку, а лише на ті, які слугують задоволенню його потреб.

Розрізняючи подразники, мозок на одні з них відповідає, а на інші не відповідає. Так аналізуються предмети зовнішнього світу.

Найпростіший, елементарний аналіз виконують і нижчі відділи центральної нервової системи. Вищий аналіз, який є засадовим щодо актів поведінки, здійснюється за допомогою кори великих півкуль головного мозку. Суть роботи кори полягає в аналізі та синтезі подразнень, що доходять до неї.

Аналітична діяльність відбувається за допомогою спеціальних механізмів, які І. Павлов назвав аналізаторами. Вони виникли й розвинулись у процесі біологічного розвитку тварин внаслідок їх пристосування до умов життя, до різних видів енергії зовнішнього світу, що впливали на організм, — світлової, звукової, хімічної, механічної, температурної тощо.

Великі півкулі є грандіозним аналізатором як зовнішнього, так і внутрішнього світу організму.

Аналізатори здійснюють аналітичну діяльність у зв'язку з гальмівними процесами в корі великих півкуль головного мозку. Одні подразнення чи комплекси подразнень серед тих, що надходять до кори великих півкуль, виокремлюються, тобто викликають там збудження, і на них тварина реагує, відповідає. Інші ж подразнення гальмуються, і на них тварина не відповідає. Аналіз має підґрунтя, з одного боку, в аналізаторній здатності рецепторів, периферійних закінчень, а з іншого — у процесі гальмування, що розвивається в корі великих півкуль головного мозку і відокремлює те, що не відповідає дійсності, від того, що відповідає дійсності. Процес гальмування сприяє вдосконаленню коригування аналітичної діяльності великих півкуль головного мозку.

Одночасно з аналізом великі півкулі головного мозку здійснюють синтез, сутність якого полягає в замиканні нервових зв'язків.

Синтетична діяльність великих півкуль буває дуже складною. Утворюються цілі ланцюги й системи тимчасових зв'язків. Процеси, які у психології називають асоціаціями, є не що інше, як утворення тимчасових зв'язків, тобто акти синтезу. Мислення є асоціацією: спочатку елементарною, а потім — ланцюгами асоціацій; проте кожна перша асоціація є моментом народження думки.

Для того щоб успішно орієнтуватися в оточенні, тварина неодмінно повинна аналізувати й синтезувати його. Пізнавальні процеси, мислення — це складна аналітико-синтетична діяльність кори великих півкуль головного мозку. Специфічно людське мислення виникає на ґрунті складнішої аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль на основі мови.

Діяльність великих півкуль головного мозку — це сигнальна діяльність. Великі півкулі головного мозку завжди реагують на різноманітні подразники, які сигналізують про те, що має для життя організму важливе значення.

Наприклад, світло або звук можуть сигналізувати живій істоті про наявність їжі, небезпеку тощо.

Сигнали, які викликають предмети, та їх властивості або явища природи, становлять собою першу сигнальну систему, що властива і тваринам, і людині. Перша сигнальна система — це фізіологічне підґрунтя відчуттів, сприймань, уявлень. Дійсність для тварин сигналізується майже виключно подразненнями, які безпосередньо надходять до спеціальних клітин зорових, слухових та інших рецепторів організму, та їх відображеннями у великих півкулях.

Вища нервова діяльність людини як суспільної істоти якісно відрізняється від вищої нервової діяльності тварин. У процесі праці, у суспільному житті люди виробили звукову мову як засіб зв'язку, засіб взаємного спілкування.

Мовна функція внесла новий принцип у діяльність великих півкуль. Слово у житті людини стало своєрідним сигналом. Воно є другою, специфічно людською сигнальною системою дійсності. Кожне слово як назва предмета, властивості чи дії замінює відповідний перший сигнал, тобто сигналізує перші сигнали.

Якщо відчуття та сприймання предметів і явищ навколишнього світу є для людини першими, конкретними сигналами дійсності, то мова, насамперед кінестезичні подразнення, що йдуть до кори головного мозку від мовних органів, — це другі сигнали, сигнали сигналів.

Слово завдяки попередньому життю дорослої людини пов'язане з усіма зовнішніми та внутрішніми подразненнями, що надходять до великих півкуль. Воно їх сигналізує, замінює і тому може викликати всі ті дії, реакції, що їх викликають конкретні подразнення.

Друга сигнальна система виникає на основі першої і без неї існувати не може. Вона діє лише у зв'язку з першою сигнальною системою, вступаючи з нею в найскладніші взаємозв'язки.

Друга сигнальна система у взаємодії з першою є фізіологічним підґрунтям вищого, абстрактного мислення людини та її свідомості, засобом пізнання самої себе. Фізіологічним підґрунтям низки інших психологічних процесів (сприймання, пам'ять, уява, утворення навичок тощо) також є взаємодія першої та другої сигнальних систем.

Участь другої сигнальної системи в цих психологічних процесах робить їх свідомими.

Великі півкулі головного мозку — надзвичайно складна динамічна система. У процесі діяльності постійно утворюються нові й нові умовні зв'язки. Вони об'єднуються в певні системи. Системність зв'язків забезпечує успішну діяльність тварини та людини. Процеси, які відбуваються у великих півкулях головного мозку, постійно прагнуть до об'єднання, стереотипної об'єднувальної діяльності. Безліч подразнень, що надходять до великих півкуль

як ззовні, так і зсередини організму, стикаються, взаємодіють, систематизуються й завершуються динамічним стереотипом.

Динамічний стереотип потрібний для успішної взаємодії організму із середовищем. Повторення однакових рухів і дій, однакових актів поведінки, схожих реакцій організму забезпечує йому успішну діяльність, задоволення потреб.

Відомо, що людина звикає до певного способу дій, виробляє певний спосіб сприймання, запам'ятовування, мислення. Автоматизуючи свої дії, вона виробляє навички та звички, які полегшують свідомо спрямовану діяльність. Провідну роль у цьому відіграють динамічні стереотипи.

У процесі діяльності постійно утворюються нові динамічні стереотипи. Старі ж динамічні стереотипи не зникають, вони взаємодіють з новоутворюваними, сприяють їх утворенню або, навпаки, перешкоджають цьому, внаслідок чого успішне утворення нових стереотипів гальмується.

Вироблення й перебудова динамічного стереотипу потребують великої роботи нервової системи. Ця робота може займати багато часу й залежить від складності виконуваної діяльності, а також від індивідуальних особливостей та стану тварини чи людини.

Вироблення й підтримка динамічного стереотипу завжди пов'язуються з певними переживаннями.

Нервові процеси, що відображаються у великих півкулях головного мозку при встановленні й підтримуванні динамічного стереотипу, є підґрунтям почуттів і зумовлюють характер та інтенсивність почуттів. Фізіологічним підґрунтям почуттів труднощів, бадьорості і стомленості, задоволення і засмученості, радості й відчаю тощо є зміни, порушення старого динамічного стереотипу чи складність встановлення нового.

Динамічний стереотип краще утворюється тоді, коли подразники діють у певній системі, певній послідовності та певному порядку. Підтримується динамічний стереотип додержанням певного зовнішнього порядку, системи та режиму діяльності.

Психіка і свідомість. У процесі еволюції живих істот психіка як відображення об'єктивної дійсності в мозку розвивалася залежно від умов життя того чи іншого виду живих істот, набувала дедалі складніших форм. Найвищим рівнем її розвитку є властива людині свідомість.

Психологія пояснює виникнення людської свідомості суспільним способом буття людей і трудовою діяльністю, що спричинила її розвиток. З переходом до суспільних форм життя докорінно змінилася структура людської поведінки. Поряд з біологічними її мотивами, які залежали від безпосереднього сприймання середовища, виникли вищі, "духовні" мотиви та потреби, вищі форми поведінки, які засадово зумовлені здатністю абстрагуватися від

безпосереднього впливу середовища. Поряд з двома джерелами поведінки — спадково закріпленою програмою та власним досвідом самого індивіда — виникло третє джерело, що формує людську діяльність, — трансляція та засвоєння суспільного досвіду. У задоволенні цієї важливої соціальної потреби одним з вирішальних чинників була мова, що стала формою існування свідомості.

Характерними особливостями і структурними компонентами свідомості є такі.

- Знання про навколишню дійсність, природу, суспільство. Рівень свідомості безпосередньо залежить від рівня засвоєння знань і досвіду особистості. У процесі суспільно-історичного розвитку в людини розвинулася потреба в знаннях, яка є найважливішою її спонукою, мотивом пізнавальної діяльності.

- Виокремлення людиною себе у предметному світі як суб'єкта пізнання, розрізнення суб'єкта “Я” та об'єкта “не Я”, протиставлення себе як особистості іншому об'єктивному світові. Характерним щодо цього є самопізнання, що стало підґрунтям для самосвідомості, тобто усвідомлення власних фізичних і морально-психологічних якостей.

- Цілеспрямованість, планування власної діяльності та поведінки, передбачення її результатів. Цей бік свідомості виявляється в самоконтролі та коригуванні власних дій, їх перебудові, у змісті стратегії і тактики, якщо цього потребують обставини.

- Ставлення особистості до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе. Ставлення особистості до оточення виявляється в оцінюванні та самокритиці, в яких важливу роль відіграє емоційно-вольова сфера особистості.

Виокремлення та протиставлення людиною себе іншому предметному світові, природним і суспільним явищам, переживання свого ставлення до об'єктивної дійсності та самої себе є засадовими стосовно самовиховання. Завдяки свідомості, самопізнанню та самосвідомості особистість стає суб'єктом виховання, тобто сама ставить перед собою виховні цілі й досягає їх.

Свідомість людини характеризується активністю. У процесі відображення дійсності інформація, що надходить до мозку, відображується не механічно, а свідомо оброблюється відповідно до мети, завдання та досвіду особистості.

Рівень розвитку й виявлення свідомості в людини буває різний залежно від рівня розвитку її знань і наукового світогляду, ідейних і моральних переконань, ставлення до інших людей і до самої себе, до форм суспільного життя.

Людині властиві й неусвідомлювані форми психічної діяльності (інстинктивні та автоматизовані дії, потяги тощо). Але несвідоме входить до свідомого й завдяки цьому може контролюватися людиною. Вивчаючи форми психічної діяльності, треба зважати на те, що психічне життя, свідомість та

діяльність особистості завжди постають в єдності. Ця єдність виявляється в цілеспрямованій діяльності людини, її різноманітних пізнавальних, емоційних та вольових реакціях, ставленні до інших і до самої себе. Людина взаємодіє з навколишнім середовищем як цілісна система. Цілісність взаємодії забезпечується насамперед вищим відділом центральної нервової системи — корою великих півкуль головного мозку, яка інтегрує (об'єднує) діяльність організму й керує нею.

Основні галузі психологічних знань. Із розвитком психології як науки, з використанням психологічних знань у найрізноманітніших сферах людської діяльності певні галузі цих знань поступово виокремились і стали самостійними.

Розрізняють психологію загальну, вікову, педагогічну, соціальну, генетичну, інженерну, військову, медичну, юридичну, спортивну, зоопсихологію, психологію праці, мистецтва, патопсихологію. У зв'язку з космічними польотами виникла спеціальна галузь психології — космічна.

Кожна із зазначених галузей психологічних знань має певні предмети і методи вивчення своєрідності психічної діяльності залежно від умов праці в тій чи іншій сфері людського життя та діяльності й їхніх вимог до морально-психологічних якостей особистості. Проте всі галузі психологічних знань потребують знань загальної психології, яка вивчає методологічні питання психології, природу психологічних явищ, закономірності розвитку та перебігу пізнавальних психологічних процесів, індивідуальні особливості психіки людини, її почуття та волю, темперамент, характер і здібності.

У добу науково-технічного та соціального прогресу особливу увагу психологів привертають проблеми психології праці та соціальної психології.

Зв'язок психології з іншими науками. Між психологією та іншими науками існує двосторонній зв'язок: в одних випадках психологія використовує досягнення інших наук для вирішення своїх проблем, а в інших — науки використовують психологічні знання для пояснення або розв'язання певних питань. Міжпредметні зв'язки психології та інших наук сприяють їх взаємному розвитку й застосуванню на практиці.

Психологія в розробці питань спирається на дані біології, зокрема анатомії та фізіології, на вчення про вищу нервову діяльність. У свою чергу, дані психології широко використовуються в медицині, зокрема у психіатрії.

Педагогіка широко використовує психологічні закономірності навчання та виховання. Окремі галузі психології (педагогічна і вікова психологія зокрема) пов'язані з розділами теорії та методики педагогіки, дидактикою, методиками викладання окремих навчальних предметів. Однією з актуальних психолого-педагогічних проблем сучасності є формування мислення у процесі навчання, яке б забезпечувало учневі можливість самостійно засвоювати інформацію, що

постійно оновлюється, гарантувало розвиток здібностей суб'єкта продуктивної інтелектуальної діяльності. Продуктивний характер взаємозв'язку психології та педагогіки виявляється в тому, що створюються умови для випередження реальної педагогічної практики, відкриваються нові шляхи для пошуку ефективних сучасних технологій навчання та виховання. Водночас психологія базується на даних педагогіки при вивченні психології формування особистості. Тісним є взаємозв'язок психології з літературою, мовознавством, історією, мистецтвом, кібернетикою та іншими науками.

Основні напрями в сучасній психології. Останні два сторіччя розвиток психології тісно пов'язаний з досягненнями філософської думки та успіхами природничих наук.

Матеріалістична інтерпретація природи та сутності психічних явищ була зумовлена появою філософії діалектичного матеріалізму й розвитком учення про рефлекторну природу психіки (І. Сеченов, І. Павлов). Філософія прагматизму спричинила появу в американській психології біхевіоризму, або науки про поведінку (Д. Уотсон). Німецькі психологи М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка, К. Левін на основі спеціальних досліджень висунули ідею структурної психології, засадовим стосовно якої було визнання первинності приматів структури, цілісних утворень, які визначають властивості та функції окремих частин, що входять до цілісної психічної діяльності. Дослідження в галузі психопатології та психіатрії викликали необхідність вивчати роль і дію неусвідомлюваних чинників, що визначають потреби й потяги особистості, її поведінку. Утворився психоаналітичний напрям у психології (З. Фрейд).

Біхевіоризм заперечує свідомість як предмет психології. Предметом біхевіоризму є вивчення поведінки як зовнішніх реакцій організму на стимули, що діють на нього. Поведінка, на думку біхевіористів, формується в результаті неусвідомлюваного відбору фізичних рухів як реакцій на стимули. Основне у поведінці — це навички. Мислення біхевіористи зводять до мови та мовних навичок. Провідним у навчанні вони вважають дресирування, під час якого набуваються необхідні навички; при цьому усвідомлення мети, змісту та процесу навчання недооцінюють.

Структурна психологія основним принципом вважає цілісність психічної діяльності, що є не сумою окремих психічних процесів, а своєрідною структурою із закладеними в ній специфічними властивостями, які не впливають з властивостей окремих елементів психічного життя. Навпаки, властивості структури як цілого визначають властивості окремих її частин.

Психоаналіз тісно пов'язаний з теорією З. Фрейда про переважання у психічній діяльності особистості підсвідомих, інстинктивних потягів. На думку психоаналітиків, джерелом активності людини є глибоко інстинктивні, біологічно визначені прагнення. Ці прагнення, проникаючи з підсвідомого у

свідомість, стають джерелом активності людини, своєрідно спрямовують її вчинки та поведінку. Особливого значення психоаналітики надають сексуальним потягам.

Вихідними у вітчизняній психології є принципи цілісності психічного життя особистості, взаємозв'язку психічних процесів і властивостей, розвитку особистості у процесі навчання та виховання, соціальної зумовленості психічного життя людини.